

Ivana Tomas

O obnovi benediktinske crkve i samostana sv. Marije na otoku Mljetu u razdoblju od 1948. do 1951. godine

Ivana Tomas
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
HR - 10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK: [726:272-523.42].025.4(497.584(210.7Mljet)"1948/1951
[726:272-523.6].025.4(497.584)210.7Mljet)"1948/1951
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen /Received: 10. 9. 2022.

Ključne riječi: crkva sv. Marije, benediktinski samostan, otok Mljet, Cvito Fisković, obnova spomenika, 1948. – 1951.

Keywords: church of St. Mary, Benedictine monastery, island of Mljet, Cvito Fisković, monument restoration, 1948 – 1951

Tema rada je obnova nekadašnje benediktinske crkve i samostana sv. Marije na otoku Mljetu u razdoblju od 1948. do 1951. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata samostanski sklop mljetskih benediktinaca povjeren je Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a pod vodstvom akademika Cvita Fiskovića, tadašnjeg ravnatelja Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu, poduzeta su i navedena istraživanja spomenika. Namjera je detaljnije predočiti provedene intervencije na crkvi i samostanu, potom istaknuti doprinos Fiskovićeve znanstvene interpretacije spomenika, ali i skrenuti pozornost na nerealizirani projektni prijedlog revitalizacije benediktinskog samostana na otoku Mljetu.

Utvrđeni benediktinski samostanski sklop, sa srednjovjekovnom crkvom sv. Marije i novovjekovnim samostanskim zgradama, nalazi se na otočiću Sv. Marije sred Velikog jezera na sjeverozapadnom dijelu otoka Mljeta u prirodno zaštićenom prostoru Nacionalnog parka Mljet (sl. 1). Ta dobro očuvana višestoljetna graditeljska cjelina od iznimne je umjetničke, povijesne i ambijentalne vrijednosti pa se s pravom ubraja u red znamenitijih ostvarenja graditeljskog naslijeđa na istočnoj obali Jadrana. Premda je povijesnoumjetnički značaj mljetskog samostana, a poglavito reprezentativne crkve s kupolom zarana prepoznat od strane domaćih i stranih stručnjaka, krucijalan trenutak u istraživanju te impresivne spomeničke cjeline dogodio se tek neposredno nakon Drugoga svjetskog rata kada je zapušteni samostanski sklop povjeren Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (JAZU). Obnovu spomenika potaknula je i financirala sama Akademija od 1948. do 1951. godine, a zaštitne i istraživačke radove povjerila je istaknutom povjesničaru umjetnosti i

konzervatoru, akademiku Cviti Fiskoviću, tadašnjem ravnatelju Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu.¹ U tom je razdoblju veći dio samostanskog sklopa istražen i arhitektonski snimljen, a otkriveni su i dotad nepoznati dijelovi srednjovjekovne crkve, predvorja i samostanskih zgrada, što je uvelike izmijenilo spoznaje o prvotnom izgledu spomenika, napose romaničke crkve. Stoga je namjera ovoga priloga detaljnije predočiti i naglasiti značaj tih prvih ostvarenih intervencija na benediktinskoj crkvi i samostanu u svrhu njihove zaštite i prezentacije, s osvrtom i na tadašnji pokušaj adaptacije nekadašnjega samostanskog kompleksa u Akademijin znanstvenoistraživački institut. Također, posebna pozornost usmjerena je i na znanstvenu interpretaciju i valorizaciju samog spomenika od strane njegova prvog i najzaslužnijeg istraživača – akademika Cvita Fiskovića.

STANJE SPOMENIKA I PROVEDENE INTERVENCIJE

Već početkom 19. stoljeća, neposredno nakon ukinuća opatije u doba francuske uprave, započinje degradacija samostanskog sklopa na otočiću jer su na glavnoj samostanskoj zgradi porazbijani prozori dormitorija, provaljena sva vrata i uništene brave, uključujući i vrata trijema, dok je krov zvonika bio u ruševnom stanju. Krajem 19. stoljeća bilježimo da je Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje umjetničkih i povijesnih spomenika iz Beča namjeravalo obnoviti zapušteni samostanski sklop.² Tada je u nekadašnjem benediktinskom samostanu bilo smješteno sjedište državne šumske uprave Mljet, a zbog njegove iznimne vrijednosti, posebice romaničke crkve, na otok dolazi i cijenjeni bečki konzervator Alois Hauser 1895.

¹ Dokumentacija tih istraživanja pohranjena je u Ministarstvu kulture i medija Republike Hrvatske – Konzervatorski odjel u Splitu (dalje: MKM – KO ST). Ovim putem zahvalila bih djelatnicima Konzervatorskog odjela u Splitu na kolegijalnoj pomoći i susretljivosti, a posebice dr. sc. Sandi Bulimbašić.

² PIPLOVIĆ, STANKO 2002., 121.



1 Samostanski sklop na otočiću Sv. Marije, otok Mljet, zračna snimka (Izvor: TOMAS, IVANA, *Opatija sv. Marije na otoku Mljetu / St Mary's Abbey on Mljet Island*, Zagreb-Dubrovnik, 2021., Tb. XLIX)

Monastery complex on the island of St. Mary, island of Mljet, aerial view (Source: Tomas, Ivana, *Opatija sv. Marije na otoku Mljetu / St Mary's Abbey on Mljet Island*, Zagreb-Dubrovnik, 2021, Tb. XLIX)

godine.³ Projekt obnove izrađen je već sljedeće, 1896. godine, a na sastanku održanom 8. svibnja zaključeno je da ne postoji zapreka za njegovu provedbu jer, kako se u izvještaju navodi, tim radovima ne mijenja se povijesno i umjetničko obilježje samog spomenika.⁴ Međutim, planirane intervencije nisu provedene. Početkom 20. stoljeća nastaje i vrijedan vizualni materijal o stanju samostanskog sklopa, a radi se o nizu razglednica na kojima je panoramski snimljen cijeli kompleks na otočiću.⁵ Godine 1934. na Mljet dolazi i Ljubo Karaman, a o stanju crkve i samostana, kao i njihovu nužnom popravku navodi sljedeće: *Nego čitava crkva i samostan su u slabom stanju. Znam da nema govora o tome, da bi se danas pristupilo radikalnom popravku samostana i crkve, ali bi bilo dobro pokrenuti i kod Ministarstva šuma i ruda i kod Ministarstva prosvjete akciju da se barem krov popravi i da se ove zgrade ne ruše sasvim.*⁶ No, obnova toga važnog i dotad nedovoljno proučenog spomenika naše baštine dogodila se tek neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, kada su nekadašnja benediktinska crkva i samostan povjereni Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Uviđajući kulturno-povijesni i umjetnički značaj crkve i samostana na Mljetu tadašnji

³ Isto, 121.

⁴ Isto, 121.

⁵ Vrijedne stare razglednice na kojima je prikazan nekadašnji benediktinski samostanski sklop na otočiću Sv. Marije na Mljetu pohranjene su u MKM – KO ST. Ovim putem posebno bih zahvalila dr. sc. Vanji Kovačić na pomoći oko pronalaženja tih razglednica.

⁶ Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu (dalje: AKO-ST), fasc. 1934., br. 92, 14. 5. 1934. Potpisnik: Ljubo Karaman.

glavni tajnik JAZU-a, akademik Branimir Gušić, nastojao je osigurati financijska sredstva za njegovu obnovu. Iz jednog Gušićeva dopisa Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju u Splitu saznajemo da je *Predsjedništvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na svojoj sjednici održanoj 25. lipnja 1948. godine odobrilo iznos od 100.00 dinara u svrhu popravka monumentalne crkve romaničkog stila sv. Marije na otočiću sred Jezera na Mljetu, kao kulturnog spomenika*, te da se iznos doznači na ruke direktora zavoda dr. Cvita Fiskovića.⁷ Iz osobne korespondencije Gušića i Fiskovića doznajemo i to da je navedeni iznos odobren za najvažnije popravke na Marijinoj crkvi u Lagu na Mljetu prema Fiskovićevu prijedlogu.⁸

Već u kolovozu 1948. godine na Mljet dolaze ravnatelj zavoda i dvoje studenata arhitektonskog odsjeka Tehničkog fakulteta u Zagrebu, Jerko Marasović i Mirjana Brajević.⁹ Prema načelima konzervatorske prakse prvo se pristupilo detaljnom pregledu postojećeg stanja spomenika, poglavito crkve i predvorja. Fisković je detaljno zabilježio i opisao arhitektonsku kompoziciju crkve, uključujući i

⁷ AKO-ST, fasc. 1948., Dopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: JAZU) od 30. 6. 1948. upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju Split (dalje: KZD-ST), br. 612, 30. 6. 1948. Potpisnik: Branimir Gušić.

⁸ MKM – KO ST, ARHIV CVITA FISKOVIĆA, sign. MK-UZKB-KOS-AFC/K1 (2.B.67), Dopis JAZU upućen Cvitu Fiskoviću, Zagreb, 26. 6. 1948. Potpisnik: Branimir Gušić.

⁹ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, Dopis KZD-ST upućen JAZU, br. 93/49, Predmet: Izvještaj o učinjenom na crkvi sv. Marije na Mljetu, Split, 3. 2. 1949. Potpisnik: Cvito Fisković (dalje: AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.).



2 Samostanski sklop, južna strana, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5334, 1948.)

Monastery complex, south side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5334, 1948)

njezinu opremu, te je napravio crteže istaknutijih dijelova arhitektonske plastike i figurativnih skulptura. Studenti su izrađivali arhitektonsku dokumentaciju postojećeg stanja crkve (tlocrte i presjeke s detaljnim mjerama), a sve je potkrijepljeno i vrlo vrijednim fotografskim snimkama. Nakon dokumentiranja i interpretiranja postojećeg stanja građevine, kao i njezinih graditeljskih etapa (prvotni izgled i kasnije intervencije/pregradnje/adaptacije) definirano je i stanje zaštite. Točnije, prema Fiskovićevim riječima: *Pri tom radu, koji je trebalo izvesti prije početka popravljivanja postao nam je jasniji prvobitni oblik crkve, koji treba razlikovati od kasnijih nadogradnja i preinaka. Upoznajući prvotni oblik zgrade došli smo i do zaključka, kakav treba da bude konzervatorski postupak i zahvat, kojim bi se barem donekle povratio njen raniji sklad.*¹⁰ Osim toga Fisković navodi i sljedeće: *Crkvu je, dakle, trebalo barem donekle povratiti u njeno prvotno stanje, i to najnovijim načelom konzerviranja spomenika, tako da se ne unište one pri-nove koje imaju umjetničko značenje i stilsku vrednotu kasnijih vremena te koje su jedinstveno povezane sa starijim dijelovima crkve.*¹¹ Iz sačuvane dokumentacijske građe zamjetno je da se s radovima na spomeniku započelo tek krajem listopada iste godine, i to zbog pomanjkanja radne snage.¹² Cvito Fisković i graditelj Marin Marasović iz Splita tada su dali detaljne upute poslovođi Antunu Stražičiću i mljetskim radnicima u vezi izvođenja predviđenih intervencija, vršenih naravno

pod nadzorom ravnatelja i ostalih djelatnika Zavoda koji su dolazili na otok.¹³ U razdoblju od listopada 1948. pa do veljače 1949. godine, kada Fisković dostavlja izvještaj o učinjenu na spomeniku i utrošenim financijskim sredstvima Akademiji, radovi su vođeni isključivo na crkvi i predvorju.¹⁴ S obzirom na to da se u tom vrlo kratkom razdoblju došlo do ključnih saznanja o prvotnom izgledu romaničke crkve, a pronađeni su i dotad nepoznati ostatci romaničkog predvorja, Akademija je odobrila daljnja financijska sredstva za nastavak radova na spomeniku. Istraživanja su trajala sve do rujna 1951. godine, a osim crkve i predvorja istražene su i postojeće samostanske zgrade podno kojih su nađene graditeljske strukture starijeg, romaničkog samostana.

U fokusu interesa svakako je bila dobro očuvana romanička crkva s kupolom, smještena na sjevernoj strani samostanskog sklopa. Pomnom analizom Fisković je ustvrdio da je tijekom kasnijih stoljeća sakralna građevina doživjela niz preinaka. Opravdano je zaključio da je već u romanici uz njezino zapadno pročelje dograđeno predvorje; potom da je u renesansi uz južnu stranu prigradnja sakristija i skladište, a apsida uklopljena u istočni samostanski zid, dok je u doba baroka bila proširena dvjema bočnim kapelama, opremljena novim inventarom, a ponad njezine sjeverne strane izgrađen je visoki obrambeni zid; kao i to da je nad južnom

¹⁰ FSKOVIĆ, CVITO, 1949., 19.

¹¹ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.

¹² AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.

¹³ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.

¹⁴ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.



3 Crkva sv. Marije, južna strana, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5393, 1948.)

Church of St. Mary, south side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5393, 1948)

stranom crkve dozidana recentna loža.¹⁵ Kako bi se definirao, ali i prezentirao vanjski izgled srednjovjekovnog zdanja odlučeno je da se ukloni loža iz vremena austrijske uprave, podignuta nad renesansnom sakristijom i skladištem, jer je prekrila južnu stranu građevine¹⁶ (sl. 2-4). Istovremeno je porušen i obrambeni zid ponad sjevernog dijela crkve kako bi se prezentirala gornja zona s monumentalnom kupolom¹⁷ (sl. 5). Na toj strani sklopa snižena je i razina zemljišta.¹⁸ Nakon uklanjanja spomenutih nadogradnji „oslobođeni“ su sjeverni i južni zabati kupole s nizom dvostrukih visećih lukova na trbušastim konzolama. No veći dio tih visećih lukova i konzola trebalo je obnoviti, a to je sa konzervatorskog stanovišta to lakše, što im konzole nemaju ukrasa ni likova.¹⁹ Stoga su prema očuvanim izvornim kamenim dijelovima obnovljeni oštećeni lukovi i konzole, a isto načelo primijenjeno je i za ostalu arhitektonsku plastiku izvedenu na crkvi i predvorju. Izrada tih kamenih elemenata povjerena je klesarskom poduzeću na obližnjem otoku Korčuli 1949. godine.²⁰ Sanirano je i krovništvo crkve, pri čemu su skinute

naknadne naslage vapna i crijepova zbog oštećenosti od vlage.²¹ Prilikom njihova uklanjanja pronađen je stariji krovni pokrov od kamenih ploča pa je odlučeno da se obnovljenim pločama prekrije cijelo krovništvo crkve.²² Kupama su jedino bile prekrivene bočne kapele prigradene u baroku, jer se u to doba nisu koristile ploče kao krovni pokrov.²³ Djelomično je probijen i visoki istočni obrambeni zid kako bi se mogla istražiti apsida i začelni dio romaničke građevine.²⁴ Apsida je rekonstruirana na osnovi otkrivenih dijelova arhitektonske plastike – lezana i potkrovnog vijenca s visećim lukovima²⁵ (sl. 6,7). U središnjem dijelu apsida detektiran je i razmjerno veliki prozorski otvor lučnog završetka. Imajući u vidu da njegov gornji dio presijecaju konzole, izglednije je da je izvorni okvir bio manjih dimenzija negoli je rekonstruiran jer takva izvedba nije zamjetna u srednjovjekovnom graditeljstvu. Za probijeni dio obrambenog zida predloženo je da bi se taj nesklad trebao ispraviti ili bršljanom ili oblikovanjem rupe na zidu, kojem treba obnoviti dojam čvrstoće, otkrivši mu kosim profilom bar debljinu.²⁶ Također, definiran je i izgled zapadnog pročelja romaničke crkve uz koje je naknadno

¹⁵ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 19-29.

¹⁶ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

¹⁷ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

¹⁸ FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20.

¹⁹ Isto, 23.

²⁰ AKO-ST, fasc. 1949. 600-901, Dopis KZD-ST upućen Ministarstvu prosvjete Odjel za kulturu i umjetnost, br. 750/49, Predmet: Izvještaj za VI. i VII., Split, 30. 7. 1949. Potpisnik: Ksenija Cicarelli.

²¹ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

²² AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20, 22; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

²³ FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

²⁴ AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20, 23; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

²⁵ FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20, 23; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

²⁶ FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.



4 Crkva sv. Marije, južna strana, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5372, 1948.)

Church of St. Mary, south side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5372, 1948)

podignuto predvorje. Istraživanjem su pronađeni ostatci potkrovnog vijenca s visećim lukovima, potom ugaone lezene i dijelovi glavnog portala²⁷ (sl. 8). Ponad glavnog portala detektiran je i srednjovjekovni natpis obrubljen ornamentalnom bordurom, s tek nekoliko očuvanih latinskih riječi iz kojih se ne može razaznati sadržaj²⁸ (sl. 9). Pozornost zaslužuju i otkrića u unutrašnjosti crkve. Nakon što je utvrđeno da ispod oštećene žbuke kojom su u razdoblju baroka bile prekrivene sve unutrašnje zidne stijenske nema oslika, osim u apsidi i nad oltarima zapadnog traveja, odlučeno je da se žbuka ukloni²⁹ (sl. 10-11). Nakon njezina skidanja otkriveni su arhitektonski elementi romaničke građevine, krucijalni za razumijevanje njezina prvotnog izgleda. U prvom redu treba spomenuti da je tada ustanovljen izgled svetišta, a radilo se o trodijelnom nadsvođenom prostoru s istaknutom polukružnom apsidadom i dva manja bočna prostora³⁰ (sl. 12). Na istočnom zidu sjevernog i južnog dijela svetišta nađeni su i duguljasti prozori kosog profila, dok je na zidu apsida detektiran svjetlosni otvor većih dimenzija.³¹ Na južnom zidu svetišta otkrivena su i romanička vrata s

nadvratnikom i lunetom blago srpastog oblika.³² U svetištu su također pronađena i dva posvetna križa urezana u krugu od žbuke – jedan na zidu južnog aneksa, a drugi u unutrašnjosti sjeveroistočne prostorije pridodane uz apsidu.³³ Posebnu pozornost zaslužuje otkriće zazidanih bočnih lukova pred svetištem koji su tada otvoreni, što ukazuje na to da je trodijelno nadsvođeno romaničko svetište bilo odvojeno od središnjeg traveja trostrukim lučnim otvorom.³⁴ Istovremeno je utvrđeno da je prostor svetišta bio uzdignut od ostale podne razine crkve.³⁵ Od iznimnog je značaja i pronalazak dvaju romaničkih portala u potkupalnom traveju jer se smatralo kako je sakralna građevina izvorno imala „transept“, odnosno križni oblik.³⁶ Imajući u vidu da se radilo o vrlo važnom nalazu dodatno su provedena i istraživanja ispod postojećeg pločnika dviju baroknih kapela, prigradenih uz potkupalni travej, pri čemu nisu nađeni stariji zidovi pa je time dokazano da je prvotni oblik crkve bio jednobrodne osnove, a ne križne kako se ranije mislilo.³⁷ S obzirom na ta zaista izvanredna saznanja o izgledu romaničkog zdanja,

27 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 22.

28 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 22.

29 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20.

30 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23.

31 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23.

32 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23.

33 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 24.

34 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

35 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23.

36 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

37 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.



5 Samostanski sklop, sjeverna strana, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5335, 1948.)

Monastery complex, north side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5335, 1948)

odlučeno je da se zazidaju dva naknadno otvorena manja prozorska otvora podno kupole jer *kidaju jedinstvo ponutrice*, dok bi obje barokne kapele *trebalo ostaviti, jer, iako su nespretno sljubljene s vanjskim zidovima, ipak su u unutrašnjosti ojačale slikovitost rasporeda*.³⁸ U crkvi je zatečen i barokni inventar, a riječ je o pet kamenih oltara od kojih je glavni u apsidi, dva u bočnim kapelama te dva u zapadnom traveju nad kojim se uzdiže oslikano i reljefno urešeno drveno pjevalište.³⁹ Oltari u kapelama i u zapadnom traveju očišćeni su od kasnijih premaza, dok je za glavni oltar odlučeno da se rastavi i pohrani u posebnu prostoriju samostana gdje bi bio adekvatno prezentiran⁴⁰. S obzirom na to da, s današnjega motrišta, odluka o premještanju glavnog oltara iz svetišta na drugu lokaciju djeluje dvojbeno, čini se potrebnim dodatno je obrazložiti. U prvom redu treba istaknuti da je razmjerno veliki barokni oltar zapremao gotovo cijeli prostor relativno male romaničke apside. Prilikom njegove ugradnje zatvoren je trostruki lučni otvor pred svetištem, a djelomično su zazidani i bočni prostori svetišta, uključujući i tri prozorska otvora na začelju, dva u bočnim prostorima i jedan u apsidi. Dakle, postavljanjem glavnog oltara u potpunosti je preinačen i adaptiran prvotni izgled svetišta. Nakon Fiskovićeva otkrića izvornih dijelova svetišta ustanovljeno je da se radi o jedinstvenom primjeru romaničkog svetišta

na istočnoj, ali i zapadnoj obali Jadrana pa je opravdano odlučeno da se kao takvo i prezentira. Stoga mi se čini da bi postavljenjem glavnog oltara u tako prezentirani izgled svetišta bila stvorena svojevrsna „umjetna“ varijanta nečega što ni u romanici, ali ni u baroku nije bilo zamišljeno. U tom pogledu bila bi narušena vrijednost jedinstvenog primjera svetišta iz doba romanike, a istovremeno bi se degradirala vrijednost baroknog oltara. Nažalost, Fiskovićev prijedlog da se oltar zajedno s ostalom građom prezentira u nekoj od samostanskih prostorija nije nikada zaživio. No o tom gotovo vizionarskom prijedlogu trebalo bi razmisliti pri budućem prezentiranju glavnog oltara. Naime, u jednoj od samostanskih prostorija zaista bi se mogao rekreirati barokni izgled svetišta i na taj način adekvatno prezentirati oltar.

Istovremeno s crkvom istraženo je i predvorje, dograđeno uz njezino zapadno pročelje. Utvrđeno predvorje vrlo je slojevit spomenik, a njegov postojeći izgled rezultat je višestoljetnih obnova i pregradnji. Predvorje se sastoji od prizemlja i dvije gornje obrambene etaže. Nakon skidanja žbuke s unutrašnjih zidnih stijenki u prizemlju su ustanovljeni dijelovi romaničkog predvorja, a riječ je o dva reljefno urešena lučna ulaza na sjevernoj i južnoj strani prizemlja.⁴¹ Ispod pet lukova sjevernog ulaza sačuvan je impost s motivom prepleta, dok su dva reljefa detektirana na južnom ulazu – jedan s motivom zubaca, a drugi s raznovrsnim

38 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 25.

39 Isto, 26-27.

40 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 27; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

41 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 21-22.



6 Crkva sv. Marije, apsida, jugoistočna strana, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5347, 1948.)

Church of St. Mary, apse, southeast side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5347, 1948)

biljnim motivima unutar učvorenih kružnica. Od ostale romaničke kamene plastike potrebno je istaknuti dvije figurativne skulpture uzidane nad središnjim lučnim ulazom u unutrašnjosti prizemlja.⁴² S lijeve strane predočen je sv. Ivan Krstitelj, a s desne anđeo s kadionicom. Istoj cjelini pripadala je i treća figurativna skulptura, naknadno uzidana nad podrumskim vratima zapadnoga samostanskog krila.⁴³ Osim navedenih skulptura, nađena su i dva romanička kapitela većih dimenzija. Oba kapitela bila su postavljena na antičko/kasnoantičke mramorne stupove na ulazu u predvorje.⁴⁴ Također, u sjeverozapadnom uglu prizemlja otvoreno je i sanirano gotičko zavojito stubište koje je bilo zazidano i oštećeno tijekom Drugoga svjetskog rata.⁴⁵ Na prvoj etaži predvorja, tzv. Gundulićevoj kuli utvrđeni su ostatci romaničkog zvonika, s djelomično očuvanom biforom i dva reljefno isklesana vijenca – na jednom je motiv šahovskog polja, a na drugom su zupci pile.⁴⁶ Ostatci zvonika obnovljeni su i prezentirani, a sanirano je i krovnište predvorja. Osim crkve i predvorja, istražene su i djelomično obnovljene renesansne samostanske zgrade na zapadnoj i južnoj strani sklopa (sl. 13). Tada su podno trijema postojećeg klaustra i prizemnog dijela glavnog, zapadnoga samostanskog krila

otkrivene graditeljske strukture romaničkog samostana⁴⁷ (sl. 14). Riječ je o zidovima suterenskih prostorija i arhitektonskoj plastici – nekoliko manjih prozorskih okvira i luneti portala. Također, u cijelosti je sanirano krovnište zapadnoga i južnoga samostanskog krila te renesansnog trijema pred crkvenim predvorjem.⁴⁸

ZNANSTVENA INTERPRETACIJA SPOMENIKA

Cvito Fisković autor je prve znanstvene studije o mljetskom spomeniku, naslovljene *Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu* i objavljene u *Ljetopisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1949. godine.⁴⁹ Prije tog rada o crkvi su tek usputno pisali Alessandro Dudan, Branimir Gušić i Ljubo Karaman.⁵⁰ Tijekom obnove sklopa napisao je i dva kraća izvještaja o rezultatima istraživanja u tekstovima *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945.-1949. godine* i *Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950.-1951. godine* izdanim u *Zborniku zaštite spomenika kulture*.⁵¹ Godine 1958. objavio je još dva rada o mljetskoj Sv. Mariji – *Samostan i crkva sred Jezera na Mljetu* te *Spomenici otoka Mljeta* u knjizi *Otok Mljet naš novi nacionalni park* gdje je djelomično korigirao i

42 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 21-22.

43 Isto, 22.

44 Isto, 21.

45 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 20-21; FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 177.

46 AKO-ST, fasc. 1949. 1-450, br. 93/49, 3. 2. 1949.; FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 22; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152.

47 FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 153.

48 Isto, 152-153.

49 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 19-29.

50 DUDAN, ALESSANDRO, 1921-1922., 127; GUŠIĆ, BRANIMIR, 1930., 53; KARAMAN, LJUBO, 1934., 113.

51 FISKOVIĆ, CVITO, 1951., 176-177; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 152-154.



7 Crkva sv. Marije, apsida (foto: I. Tomas, 2012.)
Church of St. Mary, apse (photo: I. Tomas, 2012)

nadopunio ranije stavove iznesene 1949. godine.⁵² Spomenuti radovi, posebice oni iz 1949. i 1958. godine, i danas su temeljna djela za svako daljnje izučavanje i razumijevanje te iznimne graditeljske cjeline. Sagledavajući Fiskovićev doprinos u istraživanju ovoga spomenika, u prvom redu valja istaknuti njegovu interpretaciju i valorizaciju crkve sv. Marije na Mljetu, jer je riječ o zaista izvanrednom primjeru srednjovjekovnog graditeljstva nastalom oko 1200. godine. U tom pogledu nužno je naglasiti kako je mljetsko zdanje jedinstven primjer romaničke benediktinske crkve s kupolom na našoj strani Jadrana, a riječ je i o jedinog sačuvanoj reprezentativnoj romaničkoj građevini na širem dubrovačkom prostoru. Stoga je Sv. Marija od izrazite važnosti za razumijevanje onodobne graditeljske baštine istočnoga Jadrana, a osobito dubrovačkoga kraja. Zahvaljujući upravo Fiskovićevu istraživanju definiran je prvotni izgled benediktinske crkve, napose njezina jednobrodna osnova s kupolom nad središnjim dijelom, potom složeno trodijelno svetište, zatim tri bočna portala te naposljetku vanjsko oblikovanje apsida i zapadnog pročelja. Dokazavši da sakralna građevina izvorno nije bila križnoga tlocrta, kako je to prethodno mislio Ljubo Karaman, Fisković je odbacio i Karamanovu pretpostavku o povezanosti Sv. Marije s raškim

crkvama i ukazao na bliskost s romaničkim zdanjima u južnotalijanskim regijama Apuliji i Abruzzu.⁵³ U tom pogledu naglasio je srodnost između arhitektonskog rješenja Sv. Marije i apulijske S. Margherite u Bisceglieu, dok je kamenu opremu njezina predvorja doveo u vezu s onom benediktinske crkve S. Clemente u Casauriji (Abruzzo) te s crkvom S. Maria u Cerrateu (Apulija).⁵⁴ Također, prvi je upozorio i na njezinu srodnost s predromaničkim i ranoromaničkim jednobrodnim građevinama s kupolom na istočnoj obali Jadrana, poglavito s crkvom sv. Petra u Omišu.⁵⁵ Premda su Fiskovićeva otkrića pridonijela tadašnjim spoznajama o prvotnom, srednjovjekovnom izgledu crkve na Mljetu, istovremeno su otvorila niz pitanja u interpretaciji njezine arhitektonske kompozicije, napose graditeljskog utjecaja. Tako se tijekom 1950-ih i 1960-ih godina kao svojevrsna (protu)reakcija na „apulijsku tezu“ pojavljuje veći broj tekstova u kojima se isticalo raško podrijetlo Sv. Marije. Među njima treba navesti radove Aleksandra Deroka, potom Đurđa Boškovića i Vojislava Koraća, ali i Ljube Karamana koji je i dalje zagovarao raški utjecaj.⁵⁶ Spomenuta „raška teza“ zastupljena je i u više članaka Milke Čanak-Medić iz 1980-ih godina.⁵⁷ Donekle srodne stavove u pogledu „bizantskog rješenja“ mljetske građevine nalazimo i u radu Josipa Stošića, koji je čak negirao da je Sv. Marija izvorno podignuta kao benediktinsko zdanje.⁵⁸ U novije vrijeme Ivana Tomas nastojala je na osnovi ranijih postavki i zapažanja Cvita Fiskovića sagledati arhitektonsko rješenje crkve na Mljetu, osobito njezino svetište, kupolu, predvorje i tri portala u kontekstu srednjovjekovne graditeljske baštine benediktinaca, i to upravo Apulije.⁵⁹

Osim crkve, valja istaknuti i Fiskovićeva zapažanja o romaničkom predvorju za koje opravdano zaključuje kako je nastalo nakon podizanja crkve, kao i o njegovu mogućem izgledu uspoređujući predvorje na Mljetu s onim katedrale sv. Lovre u Trogiru i benediktinske crkve S. Clemente u Casauriji.⁶⁰ Pozornost zaslužuje i njegovo tumačenje kasnijih etapa izgradnje samostanskog sklopa na otočiću. Svakako treba napomenuti dobro zamijećene opsežnije graditeljske zahvate koji se događaju krajem 15. i tijekom 16. stoljeća, kada je izmijenjen izgled srednjovjekovne crkve i podignut

53 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 19-29; FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 154; FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 1-14; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 39-64; FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 1222-1223.

54 FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 154; FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 2-6; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 46; FISKOVIĆ, CVITO, 1961., 1222-1223.

55 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 28-29; FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 6.

56 DEROKO, ALEKSANDAR, 1953., 42-43; BOŠKOVIĆ, ĐURĐE, 1957., 224; KORAĆ, VOJISLAV, 1963., 213-226; KARAMAN, LJUBO, 1952., 36-37; KARAMAN, LJUBO, 1954., 23-25; KARAMAN, LJUBO, 1959., 67-70.

57 ČANAK-MEDIĆ, MILKA, 1980., 27-42; ČANAK-MEDIĆ, MILKA, 1984., 59-64; ČANAK-MEDIĆ, MILKA, 1986., 88; ČANAK-MEDIĆ, MILKA, 1989., 145-178.

58 STOŠIĆ, JOSIP, 1998., 7-21.

59 TOMAS, IVANA, 2016., 59-85; TOMAS, IVANA, 2021., 163-173.

60 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 21; FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 4; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 45.

52 FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 1-14; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 39-70.



8 Crkva sv. Marije, ostatci zapadnog pročelja, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5348, 1948.)

Church of St. Mary, the remains of the western facade, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5348, 1948)

novi, prostraniji samostan renesansnih odlika. Riječ je o postojećim samostanskim zgradama na zapadnoj i južnoj strani sklopa, potom trijemu klaustura i trima prostorijama dograđenim uz sjevernu stranu crkve i predvorja, kao i trijemu s opatovim stanom te istočnom obrambenom zidu s ugaonim kulama.⁶¹ Fisković je uočio kako je u tom razdoblju crkva bila opremljena i novim inventarom, pri čemu treba naglasiti otkriće kamenih dijelova renesansne propovjedaonice⁶² (sl. 15). Također, intervencije na predvorju, tj. izgradnju tzv. Gundulićeve kule doveo je u vezu s opatom Brnje (Nikola) Gundulićem/Gondolom (1480. – 1516.).⁶³ Pravilno je uočio i barokne zahvate na samostanskom sklopu, osobito na crkvi koja je proširena dvjema bočnim kapelama pa izvorno jednobrodno zdanje poprima postojeći križni oblik.⁶⁴ Na osnovi analize baroknog inventara zaključio je kako je crkva opremljena novim namještajem tijekom 18. stoljeća, a radi se o pet kamenih oltara i drvenom pjevalištu koje je detaljno i opisao.⁶⁵ Od osobite su vrijednosti i njegovi opisi dviju renesansnih samostanskih zgrada koje su doživjele značajnije izmjene unutrašnjeg rasporeda prostorija kada je samostan prenamijenjen u hotel „Melita“ (1960. – 1991.). Naime, tada

dolazi do pregrađivanja većih nadsvođenih prostora u niz manjih, do rušenja pregradnih zidova u samostanskim ćelijama, potom spajanja zapadnoga i južnoga samostanskog krila, premještanja izvornih stubišta, kao i zatvaranja starih vrata i prozora te otvaranja novih.⁶⁶ U istom razdoblju uklonjena je renesansna i barokna oprema u pojedinim prostorijama, poput kamina i zidnih ormara koje je dokumentirao i opisao u svojim istraživanjima upravo Cvito Fisković.

ADAPTACIJA SAMOSTANSKOG SKLOPA

Manje poznati, tj. nedovoljno naglašeni segment razmatrane obnove odnosi se na pokušaj adaptacije nekadašnjeg benediktinskoga samostanskog kompleksa na otočiću u Akademijin znanstvenoistraživački institut. Rodonačelnici te ideje osobe su zaslužne i za samu inicijativu obnove mljetskog spomenika – akademici Branimir Gušić i Cvito Fisković. Ideja da se samostan na Mljetu prenamijeni u institut treba kontekstualizirati s onovremenim projektom obnove Sorokočevićeva ljetnikovca na Lapadu u Dubrovniku i „akcijom obnavljanja dubrovačkih ljetnikovaca“. Obnova renesansnog ljetnikovca dubrovačkog vlasteoskog roda Sorgo (Sorokočević) na Lapadu plod je zajedničke suradnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju u Splitu, te Gušićev i Fiskovićev prvi planirani

61 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 23-25; FISKOVIĆ, CVITO, 1958., 10; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 50-53, 64-70.

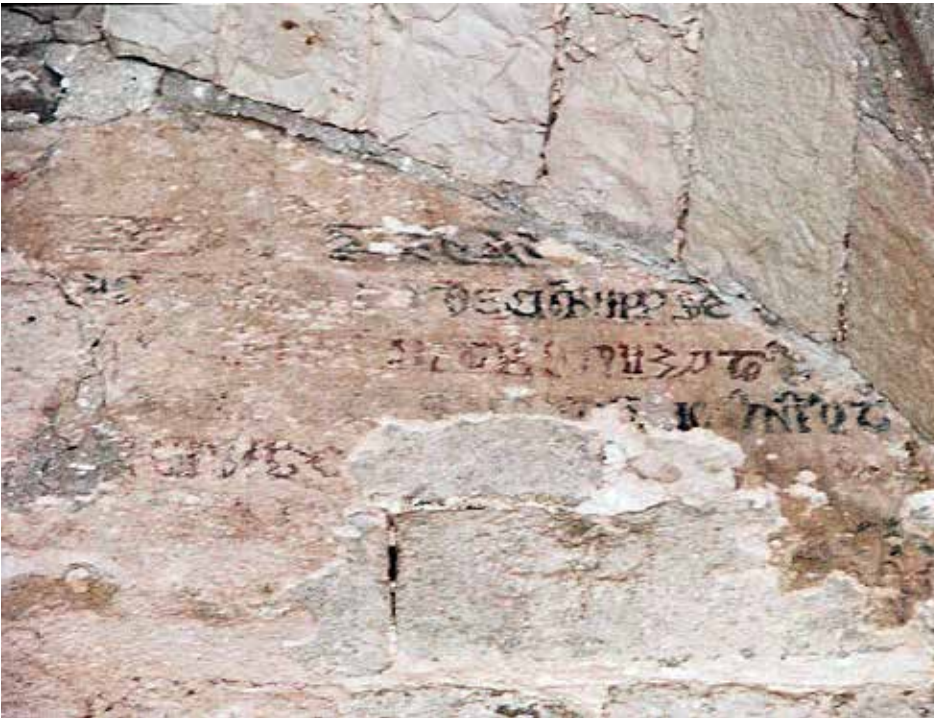
62 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 25; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 51.

63 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 24; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 50.

64 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 24-25; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 51.

65 FISKOVIĆ, CVITO, 1949., 26-27; FISKOVIĆ, CVITO, 1958.(a), 54-63.

66 Više o adaptaciji nekadašnjeg benediktinskog samostana u hotel „Melita“ vidjeti: NODARI, MAJA, 1999., 187-200; STOŠIĆ, JOSIP, 1998., 7, 10.



9 Crkva sv. Marije, natpis nad lunetom glavnog portala (foto: I. Tomas, 2012.)

Church of St. Mary, inscription above the lunette of the main portal (photo: I. Tomas, 2012)

projekt prenamjene jednoga kulturno-povijesnog spomenika u Akademijinu ustanovu. O potonjem doznajemo iz Fiskovićeve dopisa Odjelu za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete od 2. rujna 1948. godine u kojemu se navodi sljedeće: *Sa tajnikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti konzervator je bio u Dubrovniku i to radi obnove renesansnog ljetnikovca Sorkočevića u Lapadu, koji Akademija kani obnoviti za svoj novoosnovani Jadranski institut. Sudjelovao je povodom toga i u komisiji za kupnju biblioteke Bizzarro, starog namještaja i nekih umjetnina koje je Akademija kupila za spomenuti institut i privremeno pohranila u Državnom arhivu. Time je započeta akcija obnavljanja dubrovačkih ljetnikovaca i njihova adaptacija za kulturne ustanove.*⁶⁷ Projekt adaptacije Sorkočevićeva ljetnikovca izrađen je prema nacrtima arhitekta Nevena Šegvića, a iz neobjavljene dokumentacijske građe pohranjene u Konzervatorskom odjelu u Splitu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske saznajemo da je upravo Neven Šegvić bio angažiran i na prenamjeni mljetskog spomenika.⁶⁸ Iz sačuvanog Fiskovićeve pisma upućenom Šegviću od 7. srpnja 1950. godine zamjetno je kako postoje primjedbe na dostavljeni arhitektonski nacrt i da *Zavod daje samo principijelni pristanak za nacrt.*⁶⁹ Fiskovićeve su primjedbe u prvom redu usmjerene na Šegvićev

prijedlog rušenja samostanskih ćelija u glavnoj, zapadnoj samostanskoj zgradi, jer smatra kako je prihvatljivije da se povezanost između prostorija ostvari otvaranjem vrata u pregradnim zidovima ćelija. Također, Fisković iznosi mišljenje da je u glavnoj zgradi potrebno respektirati gotičko-renesansno stubište kojim su povezani prizemlje i prvi kat, a jednako tako treba uvažiti i pilone trijema, kao i raspored u sjevernoj, odnosno prednoj strani prizemlja. O težnji da se spomenik na Mljetu prenamijeni u znanstvenoistraživački institut pisao je Fisković i u izvještaju o zaštiti i popravku spomenika u Dalmaciji za 1950. – 1951. godinu.⁷⁰ Tako ističe da se cijeli samostanski sklop, a osobito njegovo zapadno krilo treba upotrijebiti u korisne svrhe, te da bi samostanske ćelije i ostale prostorije mogle poslužiti institutima za proučavanje ribarstva, mediteranskog šumarstva ili poljoprivrede. *Upotreba ovakvih zapuštenih, prostranih i još uvijek udobnih umjetničko povijesnih zgrada treba da se što više propagira, jer čemu zidati nove kuće kad postoje stare koje smo i onako dužni popraviti.*⁷¹ O prijeko potrebi da se spomenik upotrijebi u korisne svrhe pisao je i 1958. godine, gdje znakovito naglašava kako se nekadašnji samostanski sklop mljetskih benediktinaca ne bi trebao *izrabljivački iskorištivati, ni njegovu adaptaciju smatrati unosnim poslom, ali novu, suvremenu namjenu treba mu dati, jer će se jedino tako i očuvati ovaj spomenik, koji se romanikom, renesansnom i barokom svoga sklopa znao uskladiti sa krajolikom i tihim ugođajem pošumljenog jezera. Nova namjena trebala bi sačuvati sklad tog ugođaja,*

⁶⁷ AKO-ST, fasc. 1948., Dopis KZD-ST upućen Ministarstvu prosvjete Odjel za kulturu i umjetnost, br. 773/48, Predmet: Izvještaj o radu, Split, 2. 9. 1948. Potpisnik: Cvito Fisković.

⁶⁸ AKO-ST, fasc. 1950. 501-1000, Dopis KZD-ST upućen Nevenu Šegviću, br. 768/1950, Predmet: Popravak samostana na Mljetu, Split, 7. 7. 1950. Potpisnik: Cvito Fisković. (dalje: AKO-ST, fasc. 1950. 501-1000, br. 768/1950., 7. 7. 1950.)

⁶⁹ AKO-ST, fasc. 1950. 501-1000, br. 768/1950., 7. 7. 1950.

⁷⁰ FISKOVIĆ, CVITO, 1952., 154.

⁷¹ Isto, 154.



10 Crkva sv. Marije, svetište, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5331, 1948.)

Church of St. Mary, chancel, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5331, 1948)



11 Crkva sv. Marije, sjeverna kapela, prije obnove (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5343, 1948.)

Church of St. Mary, northern chapel, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5343, 1948)



12 Crkva sv. Marije, svetište i središnji travaj s baroknim kapelama (foto: P. Marković, 2011.)
Church of St. Mary, the chancel and the central bay with Baroque chapels (photo: P. Marković, 2011)



13 Samostanski sklop, zapadna strana, prije obnove (foto: Ministarstvo kulture i medija, Konzervatorski odjel u Splitu, inv. br. 5350, 1948.)
Monastery complex, west side, before restoration (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5350, 1948)

a to je teže negoli očuvati pojedinosti njegovih izvornih oblika i učvrstiti njegovu cjelinu.⁷² Nažalost, već iste godine započet je rad na projektu prenamjene samostanskih zgrada za potrebe turističko-ugostiteljskog sadržaja, a od 1960. godine taj projekt zaživio je kao hotel „Melita“ koji je bio u funkciji sve do 1991. godine.⁷³ U tom razdoblju dogodile su se najveće devastacije sklopa, i to upravo renesansnih samostanskih zgrada koje su doživjele značajnije izmjene unutrašnjeg rasporeda prostorija i trajno izgubile kamenu opremu (kamine, zidne ormare, nape) koja je nekada resila njihove interijere.

LITERATURA

BOŠKOVIĆ, ĐURĐE, *Arhitektura srednjega veka*, Beograd, 1957.

CALÒ MARIANI, MARIA STELLA, *L'Arte del Duocento in Puglia*, Torino, 1984.

ČANAK-MEDIĆ, MILKA, Prvobitna zamisao kupolnog dela Bogorodičine crkve u Studenici, *Raška baština 2*, (ur.) Radomir Stanić, Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo, Kraljevo, 1980., 27-42.

ČANAK-MEDIĆ, MILKA, Zvonici Svete Marije na Mljetu, *Zoograf*, 15 (1984.), 59-64.

ČANAK-MEDIĆ, MILKA, *Arhitektura Nemanjina doba I. – Crkve u Toplici i dolinama Ibra i Morave*, Beograd, 1986.

ČANAK-MEDIĆ, MILKA, *Arhitektura Nemanjina doba II. – Crkve u Polimlju i na Primorju*, Beograd, 1989.

DEROKO, ALEKSANDAR, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovjekovnoj Srbiji*, Beograd, 1953.

DUDAN, ALESSANDRO, *La Dalmazia nell' arte italiana*, vol. I, Milano, 1921. – 1922.

ĐURIĆ, VOJISLAV, Katorske crkve oko 1200. godine i njihovo poreklo, *Zbornik Matice srpske za likovne umjetnosti*, 25 (1989.), 1-26.

FISKOVIĆ, CVITO, Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 55 (1949.), 19-29.

FISKOVIĆ, CVITO, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945.-1949. godine, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, 1 (1951.), 161-187.

FISKOVIĆ, CVITO, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950.-1951. godine, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, 2 (1952.), 144-166.

FISKOVIĆ, CVITO, Samostan i crkva sred jezera na Mljetu, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1 (1958.), 1-14.

FISKOVIĆ, CVITO, Spomenici otoka Mljeta, *Otok Mljet naš novi nacionalni park*, (ur.) Branimir Gušić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1958.(a), 39-101.

FISKOVIĆ, CVITO, Naše umjetničke veze s južnom Italijom, *Mogućnosti*, 12 (1961.), 1221-1239.

⁷² FISKOVIĆ, CVITO, 1958: 13.

⁷³ NODARI, MAJA, 1999: 187-192.



14 Zapadna samostanska zgrada, portal romaničkog samostana (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 5426, 1950.)

Western monastery building, portal of the Romanesque monastery (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 5426, 1950)



15 Ulomak renesansne propovjedaonice (foto: MKM, KO-ST, inv. br. 6228, 1958.)

Fragment of the Renaissance pulpit (Ministry of Culture and Media, Conservation Department in Split, inv. no. 6228, 1958)

GUŠIĆ, BRANIMIR, Starinsko ruho na otoku Mljetu, *Naše starine*, 1 (1930.), 53-90.

KARAMAN, LJUBO, *Dalmacija kroz vjekove*, Split, 1934.

KARAMAN, LJUBO, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji*, Zagreb, 1952.

KARAMAN, LJUBO, Osvrt na neke novije publikacije i tvrdnje iz područja historije umjetnosti Dalmacije. Kritike i metode, *Peristil*, 1 (1954.), 15-46.

KARAMAN, LJUBO, Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti, *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 6-7 (1959.), 41-72.

KORAĆ, VOJISLAV, Crkva sv. Marije na Mljetu, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 7 (1963.), 213-224.

NODARI, MAJA, Intervencije na graditeljskoj baštini na otočju Svete Marije, *Dubrovački horizonti*, 39 (1999.), 177-202.

PIPLOVIĆ, STANKO, *Alois Hauser u Dalmaciji*, Split, 2002.

STOŠIĆ, JOSIP, Benediktinski samostan Sv. Marije na otoku Mljetu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 22 (1998.), 7-21.

TOMAS, IVANA, Romanička crkva sv. Marije na Mljetu: pitanje utjecaja, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 43 (2016.), 59-85.

TOMAS, IVANA, *Opatija sv. Marije na otoku Mljetu / St Mary's Abbey on Mljet Island*, Zagreb – Dubrovnik, 2021.

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske – Konzervatorski odjel u Splitu

Arhiv Cvita Fiskovića, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske – Konzervatorski odjel u Splitu

Summary

THE RESTORATION OF THE BENEDICTINE CHURCH AND MONASTERY OF ST. MARY ON THE ISLAND OF MLJET FROM 1948 TO 1951

The fortified Benedictine monastery complex, with its medieval church of St. Mary and modern period structures, is situated on the small island of St. Mary amid the lake Veliko jezero on the northwest of the island of Mljet. This well-preserved and centuries-old architectural unit is exceptional in its artistic and historical value, as well as the value of its ambiance, and is therefore rightfully considered one of the most remarkable architectural heritage sites on the eastern Adriatic coast. Even though the art historical significance of this monastery, and especially the notable domed church of St. Mary, has been recognized by both domestic and foreign experts, crucial headway in the research of this impressive heritage site was made only in the years following World War II. It is during this period that the previously neglected monastery was entrusted to the Yugoslav Academy of Sciences and Arts which initiated and funded its restoration from 1948 to 1951. The Academy assigned the conservation and research of the Benedictine complex to the distinguished art historian and conservator, academician Cvito Fisković, who was also the head of the Conservation Department for Dalmatia in Split at the time. During this period, a larger part of the complex was researched and an architectural survey was made. In addition, previously unknown parts of the medieval church, the vestibule and the monastery structures were discovered, which immensely changed past ideas about the site's original appearance. The aim of this paper is to highlight the significance and provide a detailed overview of the first restoration interventions done on

the church and the monastery with the goal of protecting and presenting them, as well as the Academy's attempt to adapt the complex and turn it into its scientific research institute. Moreover, this paper focuses especially on the scholarly interpretation and valorisation of the monument by its first and most significant researcher – academician Cvito Fisković.

The research of the Mljet monastery conducted from 1948 to 1951 was mostly focused on the well-preserved domed Romanesque church located on the northern side of the complex. In order to outline and present its exterior, changes to some newer architectural structures were made. Therefore, a recent loggia was removed from the southern side of the church, a modern period defensive wall on its northern side was demolished, another tall defensive wall on its eastern side was partially perforated to allow the reconstruction of the church's apse and the appearance of the eastern façade of the Romanesque church was defined. It is also important to note new insights pertaining to the church's interior as it was discovered that the original chancel of the church was vaulted and divided into three parts with three arched apertures. In addition, a Romanesque portal was discovered on the southern wall of the chancel and two identical portals were identified in the domed bay. These discoveries were crucial as the church was previously thought to have a "transept", that is, a cross-shaped floor plan. Due to these findings, additional research was conducted on the existing floors of two Baroque chapels

added to the sides of the domed bay, which did not uncover any older walls and therefore confirmed that the church was originally single-nave, and not cross-planned. Two Romanesque arched openings decorated with reliefs were discovered on the northern and southern sides of the ground level of the vestibule, as well as a bell tower on the first floor of the vestibule (the so-called Tower of Gundulić). One of the most valuable findings was the discovery of three Romanesque figurative sculptures, previously unknown. Aside from the church and vestibule, Renaissance buildings within the western and southern part of the monastery complex were also researched and partially restored. At this time, building structures which were part of the older Romanesque monastery were found underneath the porch of the existing cloister and the ground level of the western monastery wing.

Cvito Fisković is the author of the first research study on the Mljet monastery complex, entitled "Popravak benediktinske crkve na otoku Mljetu" ("The Reparation of the Benedictine Church on the Island of Mljet") and published in the Annual of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in 1949. During the restoration of the complex, Fisković also wrote two short reports on the results of his research of the monument and published two papers on the church of St. Mary in 1958, where he partially corrected and added on his previous findings from 1949. When reviewing Fisković's contribution to the research of this site, it is primarily important to underline his interpretation and valorisation of the church of St. Mary as an extraordinary example of medieval building from around 1200. Owing to his research, the original appearance of the Benedictine church was established: a single-nave floor plan with a dome above its centre, a complex tripartite chancel, three side portals and the external form of the apse and the western façade. By proving that this Romanesque building was not built on a cross-shaped floor plan, as Ljubo Karaman thought, Fisković also ruled out his assumption that the church of St. Mary was formally connected to Raša churches, remarking that the Mljet church shares more similarities with Romanesque building in southern Italian regions Apulia and Abruzzo. In addition, he was the first to point out its shared characteristics with Pre-Romanesque and early Romanesque single-nave domed buildings on the eastern Adriatic coast, the church of St. Peter in Omiš in particular. Aside from the church, Fisković's observations on the Romanesque vestibule, precisely that it was built after the church, are also worth noting as well as his interpretation of the later building phases of the entire monastery complex. He also noticed extensive building

interventions that occurred at the end of the 15th and the beginning of the 16th century, when the appearance of the medieval church was changed and a new, bigger Renaissance monastery was built. He correctly observed the baroque interventions on the monastery complex as well, especially the baroque side-chapels, which turned the original single-nave building into the existing cross-planned church. Based on his analysis of the baroque inventory of the church, he concluded that during the 18th century, the church was furnished with five stone altars and a choir gallery, which he described in detail. His descriptions of two Renaissance buildings within the monastery complex which underwent significant changes in interior layout when the monastery was adapted into the Hotel Melita (1960 – 1991) are also notable in this context.

This paper also discusses a lesser known aspect of the history of this restoration: the Academy's attempt to adapt the Benedictine complex into its scientific research institute. It is worth noting that the project was initiated by academicians Branimir Gušić and Cvito Fisković who set the restoration of the Mljet monastery complex in motion. In order to understand the idea of repurposing the monastery in this way, it is necessary to consider it alongside the contemporaneous project for the restoration of the Sorkočević summer residence on Lapad in Dubrovnik and the "action to restore Dubrovnik summer residences". The restoration of the Renaissance summer residence of the noble family Sorgo (Sorkočević) of Dubrovnik on Lapad is the result of a joint cooperation between the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, the Conservation Department for Dalmatia in Split, and Gušić and Fisković's first planned project of repurposing a cultural-historical monument into an Academy institution. The adaptation project of Sorkočević's summer residence was created based to the designs of architect Neven Šegvić, who was also hired for the Mljet project, which is indicated in certain unpublished documentation stored in the Conservation Department in Split. Fisković wrote about the desire to transform the Mljet monument into a scientific research institute in his works, as well. Unfortunately, the idea never came to life because work began on a different project. In 1958, the adaptation of the monastery buildings into tourist and hospitality facilities began. The Melita Hotel opened there in 1960 and operated until 1991. This period was marked the worst devastation of the complex yet, particularly the Renaissance monastery buildings, which underwent significant changes in their internal layout and permanently lost the stone furnishing that used to decorate their interiors.

